

Une créature subalterne

En borgersøns vej til indflydelse under den danske enevælde:
Ove Høegh-Guldberg 1731-1772

Claus Mechlenborg

Fortid og Nutid, juni 2003, s. 109-129

Med undtagelse af de korte artikler i Dansk Biografisk Leksikons tre udgaver og Jens Møllers artikel, *Dommen over Guldberg* (1972) i tidsskriftet *Historie*, har ingen interesseret sig for statsmanden Ove Høegh-Guldberg inden han trådte ind på magtens gulve efter revolutionen mod Johan Friederich Struensee den 17. januar 1772. I denne artikel analyseres Guldbergs ungdomsår og der tegnes et andet billede af statsmanden. En statsmand, som på godt og ondt, er blevet karakteriseret som en yderst konservativ politiker ude af trit med både den offentlige mening og samfundsudviklingen i det hele taget. Guldbergs rolle i revolutionen 1772 vil også blive revideret på grundlag af en række hidtil ubenyttede kilder.

Claus Mechlenborg, f. 1971, cand. mag. i historie og engelsk/tysk. I perioden 2001-02 ekstern lektor ved det Humanistiske Fakultet på Newbury College, Boston, USA. Nu ansat hos VELUX.

Såvel i en dansk som i en europæisk historisk sammenhæng er fortællingen om borgersønnen, Ove Høegh-Guldbergs,¹ vej mod magten enestående. Det er en fortælling om honnête ambitioner, bagvaskelse og svig. Det var ganske uhørt at en borgerlig født kunne få plads blandt rigets førende politikere, som ellers alle tilhørte de gamle adelsfamilier. Han er blevet anset som den oplyste Struensees diamentrale modsætning og derfor skildret som en af de store skurke i Danmarks historie. Eller sådan har de fleste historikere hidtil fortalt historien om Guldbergs vej til magten. Det er nemlig også en fortælling om en ambitiøs borgersøn, som brød den sociale arv, og åbnede nye døre for borgerne på bekostning af adelen. I sin samtid blev han også kritisk anskuet, og til trods for sit arbejde og sin position forblev han for den danske adel livet igennem »une créature subalterne« – et underordnet væsen.²

Først da man sidst i det 20. århundrede begyndte at interessere sig for dansk identitetshistorie, fik Guldberg en smule oprejsning, fordi han var manden bag Indfødsretsloven fra 1776. Guldbergs ungdomsår har kun været genstand for temmelige overfladiske analyser, til trods for at han udviklede en del af sit politiske program i disse år. Han viste sig også som en visionær samfundsagtager, da han kritiserede adelen for ikke at benytte det danske sprog, og han udgav ved flere lejligheder religiøse og politiske skrifter, som på en del områder kan nuancere det noget trivielle billede af ham som en bigot og konservativ personage.

Guldbergs hovedindsats var som politiker og det er i den baggrund at denne undersøgelse tager sit udgangspunkt. Men for at forstå politikeren, skal man forsøge at forstå mennesket, og derfor gøres her et forsøg på at tegne en biografisk skitse af mennesket

Fig. 1. Horsens var med sine mere end 2000 indbyggere blandt de ti største byer i Danmark (syvendestørste by ifølge folketællingen i 1769). Byen fik sine købstadsprivilegier i 1442, og efter et økonomisk dyk i 1600-tallet som følge af en række plyndringer i Trediveårskrigen, oplevede den opgang i 1700-tallet. Med grundlæggelsen af Horsens Latinskole i 1532, fik byen et uddannelsessted, som blev arnested for provinssønners akademiske ambitioner (Nationalmuseet. Foto: Niels Elswing).

Ove Høegh-Guldberg, men hypoteserne bliver »rundbarberede«, og tilbage vil være, som nævnt, en skitse af et ambitiøst menneske, som brød med adelens fødselsrettigheder. Guldbergs egentlige politiske projekt kan bedre bedømmes ved at inddrage hans tidligere virke som teolog, videnskabsmand, debattør og lærer. Her kan der nemlig findes talrige eksempler på hans syn på moral, økonomi, og uddannelse, som kan kaste nyt lys over hans karriere som statsmand. Netop disse emner vil her blive taget op og bidrage til at placere mennesket Guldberg i et større perspektiv.

Den unge teologiske kandidat

Da Guldberg blev født den 1. september 1731 i Horsens, stod det bestemt ikke skrevet over hans vugge, at han

ca. 40 år senere skulle komme til at tilhøre en lille eksklusiv kreds ved det danske hof og blive rigets de facto regent. Hans forældre Jørgen og Helene Dorothea var nemlig hverken velhavende eller havde en placering på den sociale rangstige, der fordrede en karriere på magtens polerede gulve på Christiansborg for deres søn. Faderen var en forgældet bedemand i Horsens. Et par år tidligere var han gået fallit som købmand, da det skib, som medbragte hans varer, forliste under en storm.³ Og den recession som havde ramt samfundet i kølvandet på Store Nordiske Krig, tillod ikke de store økonomiske armbevægelser for en bedemand i provinsen.

Sådan var betingelserne overordnet set for Guldberg og hans familie, men alligevel er det forkert at karakterisere familien som fattig, hvis man sammenligner den med gennemsnittet –

underbemidlede i forhold til deres stand er mere betegnende. Født som borger i en af rigets købstæder havde Guldberg tilmed en række privilegier, som ca. 80% af befolkningen ikke havde. Han kunne rejse, eje, og handle frit. Men ikke mindst kunne han søge til rigets eneste universitet i København, hvor han med en embedseksamen fik den formelle mulighed for at gøre karriere i majestætens tjeneste og stile mod toppen af det stærkt graderede rangsystem.⁴ Derfor var uddannelse det vigtigste privilegium for Guldberg. Han blev sat i Horsens Lærde Skole og her fik han en tilfredsstillende eksamen, som forberedte ham til hans senere akademiske løbebane.

Da han senere ville studere ved Københavns Universitet mærkede han imidlertid sin families økonomiske begrænsninger og kun på grund af sin morbror, som stort set finansierede sin søstersøns uddannelse, kunne han lade sig indskrive på teologistudiet. På grund af sin privatøkonomi måtte Guldberg ofte søge ud i provinsen og ernære sig som huslærer sideløbende med sine studier. Han afsluttede sin embedseksamen med karakteren »haud illaudabilis« (det næsthøjeste eller mellemste karaktertrin), hvilket placerede ham i den bedste halvdel af samtlige studerende, der dimitterede i første halvår af 1754.⁵ Isoleret set var dette resultat ikke specielt iøjnefaldende, men det må formodes at han påtog sig en større mængde arbejde for at forbedre sin økonomiske situation end hovedparten af sine medstuderende. Ved eksamens anden del, prøveprædiken i Vor Frue Kirke, viste Guldberg gode evner og opnåede den bedste karakter, »laudabile«. Guldberg formåede også at påkalde sig prokansler Erik Pontoppidans opmærksomhed. Pontoppidan må have set visse muligheder i den unge kandidat, som han udstyrede med en »god Attest«.⁶

I 1754 forlod Guldberg sin meget kummerlige studentertilværelse i København, og drog med sin udmærkede teologiske embedseksamen i bagagen til sin morbroders præstegård i Gylling i Århus Stift, hvor han for en tid slog sig ned. Her deltog han i onkelens kirkelige arbejde, gennemlæste hans prædikener og arbejdede i kirken. Senere fik han plads som huslærer hos apotekeren i Horsens, hvor han blev de næste fire år.⁷ Med denne ensformige tilværelse følte Guldberg sikkert købstadens isolation fra Københavns intellektuelle og oplysningsprægede strømninger. Hovedstaden var det naturlige samlingssted for rigets lærde og største tænkere. Det var derfor nærmest umuligt for en ambitiøs provinsborger at gøre sig gældende i tidens diskussioner, medmindre han opholdt sig i dette centrum. Hvis han skulle frigøre sig fra provinsbyens borgermiljø og fortsætte sin march mod større mål, var det simpelthen tvungende nødvendigt, at han igen søgte mod Danmarks metropol, København. Foranlediget af sin onkel og velgørers død – han efterlod ham en lille sum – var han fra efteråret 1758 atter at finde i storbyen, hvor han fik et loftværelse hos en smed på Christianshavn.

Byens summende intellektuelle miljø ansporede den unge teolog til at deltage i tidens religiøse debatter. Især var det Oplysningstidens stigende religiøse fritænkeri, han opponerede imod. Han udgav en række småskrifter om religiøse spørgsmål, som han i 1765 sammenfattede i sin universitetslærebog *Den naturlige Theologi*. Fritænkerne mente blandt andet, at Bibelens mirakler stred mod den menneskelige fornuft. Det synspunkt blev selvfølgelig angrebet af den gejstlige stand, som følte at dens autoritet blev udfordret. Guldberg stillede sig imidlertid midt imellem og argumenterede for, at det ene ikke nødvendigvis udelukkede det andet. Han skrev for ek-

sempel i forordet til *Den naturlige Theologi*, at »jeg har søgt at vise den yndige Overensstemmelse imellem Fornuften og Skriften«. Han mente nemlig, at disse to sagtens kunne gå hånd i hånd, og at den menneskelige fornuft var i stand til at begribe Bibelens mirakler.

På samme tidspunkt havde de pietistiske idealer gjort et indflydelsesrigt indtog i landet, og også Guldberg var påvirket af disse tanker. Alligevel var han ikke så religiøst konservativ, som et enigt kor af eftertidens historikere har skildret ham, og det er for unuanceret at hæfte prædikatet pietist på ham. Han havde sin klare forestilling om, hvordan kristendommen skulle praktiseres, men i meget høj grad anerkendte han fritænkerne og var imod al tvang og forfølgelse i åndelige spørgsmål; midlet skulle være sandhedens egen kraft. Andre religiøse minoriteter, for eksempel jøder, tolererede han også, blandt andet brugte han uden undtagelse den jødiske bogtrykker Stein til at trykke sine bøger.⁸ Kun ateister kunne ikke tåles i en velordnet stat. Midt imellem står fritænkerne, der kunne accepteres fordi »de mæner til større Agtpaagivenhed og anspor til videregaaende Arbejde for at belyse og begrunde de evige Sandheder«. ⁹ Denne anskuelse, som for øvrigt er helt i tråd med Oplysningstidens intellektuelle verdensopfattelse, er typisk for alle Guldbergs tekster fra tiden. Han værdsatte andres argumenter, også selvom de gik imod hans meninger. Kun gennem diskussion kunne forskningen gøre landvindinger.

Relativt hurtigt opnåede Guldberg en vis indflydelse og respekt som forfatter. Rektor Benjamin Dass, der havde nedsat sig som privatiserende videnskabsmand i København, karakteriserede Guldberg som »en lærd og duelig Person, som jeg baade elsker og ærer«. ¹⁰ Det var heller ikke kun i teologiske spørgsmål, at Guldberg skabte

sig et navn, men også i de mere æstetiske videnskaber, da han vandt Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelses første priskonkurrence. ¹¹

Det var ligeledes i disse år, at han manifesterede sig som en varm fortæller for danismen. Gennem 1700-tallet voksede en dansk identitetsfølelse sig stærkere og stærkere blandt især den lærde del af borgerskabet, ¹² og som studerende ved Københavns Universitet havde Guldberg befundet sig midt i begivenhedernes centrum. Her havde han været tilskuer til, og mærket en større uvilje imod, de fremmede i hovedstaden. Fra egentlig uvilje imod fremmede udviklede debatten sig i Oplysningstidens ånd til også at omhandle forholdet mellem borgerne og staten.

Guldbergs egen mærkesag blev det danske sprog, og det ry, han skabte sig som fortæller for sproget, nåede i slutningen af året 1760 grev Skeel. Greven var interesseret i »sprogrensningen« og han ønskede kort sagt at gøre brug af Guldbergs evner til at forbedre sine danskkundskaber. Den sparsomme korrespondance mellem de to herrer vidner om Guldbergs svaghed for det danske sprog, og ikke mindst hans erkendelse af, at sproget var en vigtig faktor for at få danskerne til at føle sig som et folk og ikke blot som vendelboer, lollikker osv. Guldberg mente, at »i vore Dage har Fædrenelandet viist, at dets Sprog er saa rigt og dets Talemaader saa eftertrykkelige, at det ingenlunde trænger enten til at laane af anden eller ombyttes af anden«. ¹³

Dermed antydede han, at en proces var i gang, men for at kunne nå målet skulle adelsstanden »opdrages« til at bruge det danske sprog. Adelsstanden var forbilledet for først og fremmest borgerskabet, og hvis man skulle opnå et holdningsskifte, var det naturligt at starte med de adelige. Det havde derfor været særdeles velkomment, at gre-

ven kontaktede Guldberg. Senere i samme brev erkendte han da også: »*Sødere Fornøjelse og større Ære kand min Kundskab i vort eget Sprog ikke give mig, end at jeg kand blive værdiset at gjøre dets Yndigheder følelige for Dem, hvis Fødsel og Fortienester allerbest kand befordre det danske Sprogs Anseelse*«.

Omvendt kritiserede han indirekte adelen: Hvis ikke adelen ville tale dansk, kunne det heller ikke forventes, at sproget nogensinde skulle opnå dets berettigede status. En slet skjult kritik af den danske adelsstand, som foretrak fransk fremfor pøbelsproget dansk.

Guldbergs betydning for udviklingen af en dansk identitet er velkendt. Uden ham er det tvivlsomt, om Danmark havde fået en indfødsretslov i 1776, men det er interessant, at Guldberg både på dette tidspunkt og i de senere lovgivninger, fuldstændig tilsidesætter konglomeratstatens øvrige sprog. Kun dansk talte for ham: »*Ingen Nordmand er til. Alle er vi Borgere af den danske Stat*«,¹⁴ skrev han i 1774 i sine bemærkninger til *Suhms Danmarkshistorie*. Hans tilsidesættelse af de øvrige nationaliteter var altså bevidst og den danske identitet skulle presses ned over rigets forskellige folk. Danmark og dansk skulle være den bærende kraft.

Nationalisme blev først født som begreb i det 19. århundrede, samtidig med skabelsen af nationalstater. Men Guldbergs tanker falder faktisk ind under de nutidige definitioner på nationalisme. Han var ikke blot den vigtigste enkeltskikkelse i skabelsen af en dansk identitet, han var også fødselshjælper for udformningen af en dansk nationalisme.

På netop dette tidspunkt i sit liv var den unge mand i tvivl om sit videre karriereforløb. Da han flyttede til København havde det været med henblik på at videreudvikle sine evner og fort-

sætte sine studier, sandsynligvis for senere at gå i sin onkels fodspor og søge præstegerningen. I november 1760 ansøgte han da også om gejstligt embede i Gaverslund Sogn i Ribe Stift. Ud af 91 andre og langt mere erfarne ansøgere havde Guldberg imidlertid ikke en reel chance for at komme i betragtning.¹⁵ Guldberg nåede kun at søge om embede denne ene gang. I januar 1761 bar hans gerninger og kontakter frugt, da rektoren for Sorø Akademi, Danneskjold-Samsøe, hentede ham til læreanstalten, hvor han fik professoratet i historie og veltalenhed. Et stort spring fremad for hans karriere, da stillingen var højere placeret på den sociale rangstige end præstens.

Gennem de tre år han kom til at virke ved akademiet fortsatte Guldberg sin udvikling på de lærdes sti. Forløbet kan bedst følges gennem hans videnskabelige produktion, hvor han med tiden mere og mere åbenlyst kritiserede magthavernes negligering af det danske sprog. Dermed udviklede det sig i høj grad til en kritik af den siddende politiske elite, der næsten udelukkende bestod af udlændinge og som følge deraf kun kunne have en ringe forståelse for det folk, som de regerede.

Kritikken kom tydeligst til udtryk i hans kommenterede oversættelse af *Plinii Lovtale til Trajanum*. Der var tale om et forskningsprojekt, hvor akademikeren ganske overlegent karakteriserede de hidtidige oversættelser og konkluderede, at han kunne bevise, at det danske sprog var mindst lige så egnet til den slags som tysk eller fransk: »*Det danske Sprog er endnu et af Europæ beste, skjønt de store Danske have udvalgt sig et andet til deres og de Lærde danske i lang tid hellere brugte det latinske*«. ¹⁶ I indledningen til bogen berørte han igen de synspunkter, som han havde givet udtryk for tre år tidligere til Skeel, og bogen kan derfor ses som resultatet af flere års overvejelser

Fig. 2. Det var et foreløbigt højdepunkt i Guldbergs kometagtige karriere, da han blev udnævnt til professor i historie og veltalenhed ved Sorø Akademi. Imellem sine forelæsninger fik han tid til fordybelse, hvilket først og fremmest gav ham tid til at udvikle og formulere sine tanker om sprogets betydning for en dansk identitet. Disse tanker skulle senere blive centrale i Indfødsretsloven fra 1776. Det var imidlertid også her ved akademiet, at han kom til at opleve en personlig tragedie: Under en nytårsmiddag den 1. januar 1763 faldt hans kone pludselig død om, sandsynligvis ramt af et hjerteanfald. Hun blev kun 29 år, og parret var barnløst (Prospect af Sorøe Adelige Accademie 1755. Kobberstik af Johan Jacob Bruun. Det Kongelige Bibliotek).

om emnet: »Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig. Men selv foragte vi det, og overlade det næsten til Almuen. Vore fleste Fornemme fornædte sig, naar de tale det: visse som burde tale det best, tale det intet: man kunde være Dansk, og leve i Landet og af Landet, uden at forstaa Landets Sprog«. ¹⁷

Især disse linier var naturligvis møntet direkte på Frederik 5's regering, der udelukkende var sammensat af udlændinge. Men også den uvilje mod adelen, der var opræk til i brevene til Skeel, kommer nu tydeligt frem. Guldbergs kritik stod imidlertid alene. Ingen andre fulgte op på den og stik imod alle forventninger fik den åbenmundede Sorø-professor i 1764 et tilbud fra hoffet om at blive informator for arveprins Frederik.

Arveprins Frederiks lærer

Det var en mindre overraskelse da Guldberg i en alder af kun 29 år blev udnævnt til professor, men det var en stor overraskelse, at han blev hentet direkte ind i magtens centrum som lærer for arveprinsen. Set i lyset af hans kritik nogle måneder tidligere virker det oven i købet besynderligt, at netop han skulle blive kaldt til hoffet. Hofmarskallen havde først tilbudt konferensråd Jon Erichsen stillingen, men han betakkede sig, hvorefter tilbuddet gik videre til Guldberg. ¹⁸ Arveprinsen var nummer to i arvefølgen efter kronprins Christian og valget af hans lærer og mentor var ikke en bagatel. Tværtimod må det formodes, at der har ligget nogle dybere overvejelser bag valget.

Hans forgænger på posten, Jens Schelderup Sneedorff, havde været Guldbergs modsætning på flere områder. Sneedorff var en forsigtig forfatter (i hvert fald efter hans udnævnelse i 1761) og han deltog udelukkende i akademiske debatter – aldrig i diskussioner med politiske undertoner. I 1761 udgav den nyudnævnte professor Guldberg *Tanker over Miltons Digt og den saa kaldte hellige Poesi*;¹⁹ et værk, der i meget høj grad var vendt mod samme Sneedorff, der tidligere havde hyldet Miltons *Paradise Lost* i sit tidsskrift *Den patriotiske Tilskuer*. Formelt var det en akademiker, som diskuterede »en prægtig Poet«; men for første gang gav Guldberg udtryk for en kritik, der rakte længere end til de tidligere nævnte vildfarne fritænkere. Det, han berørte, var forholdet mellem digtning og sandhed, eller med andre ord, forholdet til censur, og i lyset af hans senere statsmandsstatus er det interessant. Han »vil aldeles ikke berøve en Poet Frihed at digte (...) men (...) hans Opdigtelser maa ei støde an mod beviste og erkendte Sandheder«.²⁰ Han fortsatte: »Vel sandt, at Poeter have Frihed at digte; men ligesaa sandt, at deres Frihed har Grændser«.²¹ Et tilsyneladende uskyldigt svar på et fuldstændig uskyldigt (og ligegyldigt) indlæg i et ugeblad kom dermed til at indeholde en censurfritaget Sorø-professors forsvaret for indskrænkninger i trykkefriheden.

Arveprinsens nye lærer var i høj grad parat til at tage stilling, og hvis magthaverne ville bevare status quo også efter Frederik 5.'s død, var der altså årsager nok til ikke at hente en mand som Guldberg til hoffet. Det kunne tænkes, at det havde været for at standse mishagsytringerne, men mon ikke kongen havde magt til på anden vis at stoppe Guldberg?²² Det skal dog tilføjes, at nok var Guldbergs skrift en kritik, men først og fremmest

var det advarende; det var ikke en kritik af den konstituerende lovgivning og den var derfor ikke undergravende for det enevældige monarkis ideologiske fundament. Samtidig havde magthaverne været klar over med hvilken glød og loyalitet Guldberg forelæste over »*Det absolutte Monarchies Fortrinlighed og derfor den kongelige Magts Uantastelighed*« på Sorø Akademi.²³

Hoffet omkring arveprinsen har kunnet lide Guldbergs tanker, og med hans ansættelse viste monarkiet fremsyn og indsigt nok til at imødekomme det nationale kursskifte, som flere røster efterhånden krævede. Juliane Marie, der var stærkt optaget af sin søns opdragelse,²⁴ ønskede kort sagt, at hendes otteårige søn skulle have en dansk opdragelse med vægt på sproget, historien og almindelig gudfrygtighed. Den linie, der var blevet påbegyndt med Sneedorff, skulle altså yderligere udbygges.

Der er så godt som ingen vidnesbyrd om Guldbergs forhold til de kongelige fra disse år, men det er hævet over enhver tvivl, med tanke på de senere bevisenheder, at han knyttede sin skæbne til deres. Også det omvendte var selvfølgelig tilfældet. Gennem deres mange stunder sammen fik Guldberg stor indflydelse på den unge prins' udvikling. Eftertiden har ikke holdt sig tilbage fra at skildre arveprinsen som en mand med lav intelligens. Hvis dette var sandt eller hvis prinsen måske havde problemer med at tænke selvstændigt, så voksede lærerens muligheder for at påvirke sin elev. Dermed ikke være sagt, at Guldberg planlagde sin egen indflydelse på landets politik på dette tidlige tidspunkt, men som den idealist han var, kunne han gennem sin undervisning give udtryk for sit eget menneskesyn, lige så vel som hans tanker om hvordan landets økonomi kunne forbedres, sikkert også kom til udtryk.

Pennefejden under trykkefrihedsperioden

Den 14. maj 1770 avancerede Guldberg igen. Han fik stillingen som arveprinsens sekretær og rykkede yderligere et par pladser op på den sociale rangstige, da han blev etatsråd. Denne voksende indflydelse medvirkede til, at han, på trods af sin placering ved hoffet, blandede sig i den offentlige politiske debat. En debat som Christian 7.'s livlæge Johan Friederich Struensee gav startskuddet til, da han med et pennestrøg ophævede censuren. Guldberg havde hidtil afholdt sig fra at blande sig direkte i statspolitiske spørgsmål, men da censuren blev ophævet, ændrede det sig. Anledningen var et skrift af Philopatris, ²⁵ alias nordmanden Jakob Kr. Bie, som Guldberg besvarede under pseudonymet Philodanus, og de ideer Guldberg gav udtryk for, bliver på trods af deres delvise mangel på originalitet ekstra interessante på grund af hans senere betydning som statsmand.

I skriftet gav Guldberg udtryk for en udpræget merkantilistisk tankegang, men fastslog imidlertid også landbrugets betydning for landets økonomi. Man måtte ikke forbyde udførsel af korn eller tillade import af fremmed korn. Det danske agerbrug skulle hjælpes ved at opdyrke uindtagede marker og endvidere skulle indtægten øges ved at dyrke kartofler og roer i større målestok. Bøndernes vigtighed i denne sammenhæng blev understreget ved, at han ville give dem sikkerhed for beskyttelse af lovene, indtil hoveriet var fastsat. Han kendte kun et eneste middel til at undgå videre forarmelse: »*At tage mindre fra Fremmede end tilforn*«. ²⁶ En ret nem og faktisk intetsigende ide, og deri ligger bogens største svaghed: Konkrete og nye løsningsmodeller havde Guldberg ingen af. Det var i det store hele en gang trivialiteter og letkøbte løsninger, han lagde navn til.

Landbruget var, isoleret set, ikke interessant. Udenrigshandel og industri havde en klart højere prioritet hos Guldberg. Han erkendte dog, at landbruget var det største og på sin vis bærende erhverv. Bondestanden skulle nemlig brødføde borgerne, og dermed være medvirkende til at opretholde den samfundsøkonomisk vigtige produktion af færdigvarer. Guldberg tog klart afstand fra enhver liberal økonomisk tænkning. Han skrev senere til en ven: »*Jeg har aldrig elsket Forandringer*«, og »*det Physiocratiske System bliver aldrig mit*«. ²⁷ Et klart tegn på, at Guldberg i økonomiske spørgsmål var stokkonservativ og perspektivløs, og han lagde ikke selv skjul på det. Tværtimod var han snarere stolt af sine synspunkter, og muligvis har det været pga. sådanne kompromisløse udtalelser, at historikerne har valgt at betragte ham som en gammeldags politiker på alle områder – ikke kun på det økonomiske.

I følge Guldberg skulle konglomeratstaten først og fremmest være selvforsynende. Derfor var et stort problem den stigende overdådighed blandt folket, og han mente, som mange andre, at man skulle forsøge at formindske den. Deri lå nemlig kimen til økonomisk ruin og forklaringen lå lige for: »*Det danske Folk er ikke af Naturen tilbøjelig til Overdaadighed: naar det henfalder dertil, saa er Ærekierhed Aarsag dertil: den eene vil ikke, som Konerne siger, være ringere end den anden, og derfor forøde de smukt hinanden*«. ²⁸ Et middel til at eliminere dette uvæsen var at hæve tolden ved indførsel af visse varer, men her var Guldberg principielt uenig. Han kunne nemlig se en fordel ved at moderere tolden for luksusartikler, og eventuelt helt ophæve den for råvarer, der skulle bruges i industrien. Kun på den måde kunne staten undgå at tabe penge, da varerne ellers ville blive smuglet ind i landet. Varer, der blev ført mellem

landsdelene skulle også have toldfrihed. Et andet middel var ifølge Guldberg at begrænse uddelingen af rangtitler, og sært nok var han her helt enig med landets de facto regent, Struensee, der som bekendt sænkede antallet af udnævnelser mærkbart. Men da Guldberg et par år senere trådte ind i magtens korridorer på Christiansborg, havde han skiftet mening. Nu lod han udnævnelser og ordener regne ned over folk – vel sagtens for at skaffe sig moralsk støtte fra de begunstigede.²⁹

Nogle år tidligere havde Guldberg indirekte kritiseret trykkefriheden, da han tog Miltons *Paradise Lost* under kærlig behandling. I den nye debat greb han lejligheden til at præcisere sine tanker: På den ene side priser han kongen for at have givet folket tilladelse til at give udtryk for de tanker, som så længe havde været bundne, men omvendt giver han også udtryk for, at folket endnu ikke er modent til denne frihed: »*Mon vi kan sende vore Creditorer eller afsette til vore Naboer nogle Skibsladninger af de vittige politiske Skrifter, som synes at ville om kort Tid udgiøre vort eneste Overflod*«?³⁰ Ironien og meningen har ikke været til at tage fejl af for læserne, og kritikken af regeringens fejlslagne økonomiske politik har sikkert også været til at få øje på. Ét sted tog han for alvor fløjshandskerne af: »*Mennesker ere dog altid Mennesker, altid begierlige, gevinstsyge fristede til at misbruge deres Adgang til Fyrsterne*«.³¹ Kongens livlæge, Johan Friederich Struensee, havde nok i særdeleshed grund til at føle sig ramt.

Guldberg støttede sand og vigtig oplysning, men søgte nidkært at beskytte sine landsmænd fra »*Kjøbenhavns sludder*«, fra moralsk anløbenhed og kristelig vranglære. I det hele taget skulle de enfoldige beskyttes fra at blive misledt. Hvis kritikken blev for løssluppen, frygtede han, at tillidsforhol-

det mellem kongen og undersåtterne ville sprænges.³² Med andre ord var den største del af befolkningen for dumme til at kunne varetage den nye frihed, og det var kun de særligt udvalgte, som skulle benytte sig af censurens ophævelse. Netop forholdet mellem kongen og undersåtterne lå Guldberg på sinde. Han skrev senere: »*Ingen kand meere end jeg være overbeviist om, at Folket ikke er til for Fyrstens Skyld, men han for Folket: At dets Vel er hans eneste Lyksalighed, og bør være hans eneste Øyemed; at om han end har den meest uindskrænkede Magt, har han dog aldrig Ret til at forkrænke noget Menneskes Rettighed og endnu til at gjøre et heelt Folk ulykkeligt. Lad ham være Herre, Gud er Overherre og de Fyrsten regierer over, vare Mennesker førend de bleve Undersåtter*«. Ifølge Guldberg var det »*Familierne, som udgiøre Staten*«,³³ og det var kongens primære opgave at sørge godt for sine undersåtter. Guldberg mente, at den danske enevælde til fulde levede op til disse af Oplysningstiden prægede krav, og i det hele taget var han meget forsigtig i sin kritik af de siddende magthavere.³⁴

Guldbergs svar til Philopatreas fik en overvældende modtagelse af anmelderen ved *Kritisk Journal*, som nærmest svømmede over i superlativer: »*Philopatria kommer her i en Skole, som er bedre end han synes at fortiene den. Men Tak være hans Uforstand og Overilelse, at han gav Anledning til, at saa værdig en Mand som Philodanus greb Pennen*«. ³⁵ Om Guldbergs person og skrivestil hed det blandt andet: »*Philodanus er sig allevegne selv liig, allevegne grundig, udførlig, eftertrykkelig; og man kan ikke andet, end elske den ærlige, den erfarne, den oplyste Patriot*«. ³⁶ Men som det vil vises, kan anmelderen ikke bruges som repræsentant for, hvordan Guldberg blev opfattet af folk med indsigt i statsfinanserne og økonomisk teori i det hele ta-

Fig. 3. Ove Høegh-Guldberg med Dannebrogordenen, portrætteret af hofmaleren Jens Juel i 1782, da Guldberg var på toppen af sin politiske karriere. Der findes ingen portrætter af Guldberg før han blev en magtfaktor ved hoffet, og portrættet her gengiver tydeligvis en betydningsfuld og selvbevidst person. Guldbergs vej mod magten gik ad forskellige omveje, men da han endelig var blevet etableret på Christiansborg, greb han chancen og formåede at holde sig ved magten indtil et kup i 1784 væltede ham (Portræt på Horsens Statsskole. Foto: Svend Pedersen Reklamefotografi).

get. Pennefejden inddrog nemlig endnu en part: Sekretæren for landhus-holdningsselskabet Christian Martfelt, som skrev under endnu et af ti-

dens utallige pseudonymer: Philocosmus.

Martfelt var uenig med Guldberg i stort set alle punkter med undtagelse

af deres fælles syn på den nøje sammenhæng mellem folkets luksusforbrug og en stats dårlige økonomi. Derimod er det interessant at se nærmere på, hvordan Martfelt angreb sin modstander; ikke mindst fordi de begge (som alle andre) har kendt hinandens identitet.³⁷ Tonen i Martfelts bog blev betragtet som både unødvendig hård og hånlig af den lærde republiks medlemmer – en karakteristisk som senere historikeren Edvard Holm var enig i.³⁸

Guldbergs svar var meget respektfuldt, nærmest slesk, og næsten uden forsøg på at argumentere mod Martfelt.³⁹ Det var muligvis en bevidst overlegen måde at affeje sin modstander på. På den anden side blev der ikke sagt noget egentligt substantielt om bogen, som Martfelt i øvrigt vandt et vist ry for såvel i samtiden som i eftertiden.⁴⁰ I sin replik til Guldberg var det som om Martfelt anerkendte Guldbergs position og indflydelse ved dele af hoffet. Nu logrede han pludselig for Guldberg og gav ham tilmed stor ros for hans økonomiske indsigt: »*Gud give Dem Lykke til en god Post ved vor Oeconomie- og Kammer-Væsen*«,⁴¹ sluttede han bogen. Det skulle senere vise sig, at Martfelt fik sit fromme ønske opfyldt.

Det nederlag, Guldberg trods alt led til Martfelt var enestående i den forstand, at det var det eneste tilbage-skridt på vejen mod endnu mere indflydelse. Anmeldelserne i *Kritisk Journal* vidner om, at Guldberg nu var en person, der skulle tages alvorligt og som kunne påvirke sine kongelige arbejdsgivere. Også et enkelt bevaret brev fra Guldberg til Terkel Klevenfelt, som forsøgte at få arveprinsens sekretær til at virke for sin sag, vidner om dette. Klevenfelt var blevet afskediget af Struensee fra sin stilling ved Højesteret og havde bedt Guldberg om at tage kontakt til professor Berger – en bøn som Guldberg pure afviste på

sin sædvanlige høflige facon, der dog ikke efterladod nogen tvivl om hans bestemte mening.⁴²

Trykkefrihedsperioden, som Guldberg trods sin skepsis selv drog stor nytte af, varslede også en anden forandring for Guldberg og hans herskab.

Optakten til paladsrevolutionen i januar 1772

Guldberg havde fulgt Struensees hurtige overtagelse af magten på meget tæt hold og han afskyede den tyske usurpator. Struensee derimod betragtede arveprinsens sekretær som en både intelligent og hæderlig mand, der tillige var en passioneret tilhænger af kongemagten, men han var ikke sikker på om Guldberg besad de nødvendige evner til at deltage i regeringsarbejdet.⁴³ Dette noterede Struensee i en notits, hvor han vurderede centrale personers muligheder for at deltage i regeringen af landet. Det er unægteligt tankevækkende, at Struensee havde Guldberg med i sine overvejelser, og det er et klart bevis på, at den borgerlige Guldberg var »brudt igennem« på Christiansborg bonede gulve. Guldberg havde simpelthen formået at gøre opmærksom på sig selv blandt landets adelsfolk. Struensee var imidlertid også klar over, at Guldberg på grund af sin kongetroskab kunne være en farlig mand at have placeret centralt ved hoffet. Derfor skulle han holdes på afstand. Mere ved vi ikke om Struensees syn på Guldberg. Det er derimod muligt at følge arveprinsens og Juliane Maries, og dermed også Guldbergs, isolation fra Christian 7.'s hof og ikke mindst de mange små og store tilsidesættelser (eller måske snarere drillerier), som Struensee udsatte dem for. Krænkelser der nok snarere var et resultat af ligegyldighed overfor enke-dronningen og hendes søn, end det var lyst til at fornærme.⁴⁴

Fig. 4. Guldberg blev efter revolutionen medlem af den kommission, der skulle dømme Struensee. Alle iagttagere var enige om, at medlemmerne af kommissionen var »blomsten af tidens juridiske indsigt«. Langt de fleste mente dog, at Guldberg var en væsentlig undtagelse. Hans gode ven Bolle Luxdorph gik endda så vidt som til at kalde ham en slet jurist. Guldberg havde da heller ikke de faglige forudsætninger for at deltage i juristernes arbejde. Men enkedronningen havde brug for ham som agent. Dagligt aflagde han rapport om kommissionens arbejde og fik sikkert dessiner om den fremtidige strategi, der skulle medvirke til at få idømt Struensee landets hårdeste straf. Og som bekendt skete det også: Den 28. april 1772 blev Struensee henrettet og Guldberg overtog tyskerens plads ved kongens side (Kobberstik af Jonas Hvas 1772, Frederiksborgmuseet).

Umiddelbart kan det virke besynderligt, at en beskeden og borgerlig mand som Guldberg i den grad lod sig påvirke af sit herskabs smålighed. Guldberg levede i mådeholdenhed og han forventede det samme af andre, men ikke af de kongelige; de var hævet over alle andre og tilsidesættelse af deres rettigheder, store som små, betragtede han som forkastelige. Som det ellers er fremstillet i den historiske litteratur, skyldtes hans hengivenhed ikke kun en medfødt respekt for kongelige personers ukrænkelighed. Igennem sine mange timer med arveprinsen fik Guldberg naturligvis et tæt forhold til Juliane Marie og arveprinsen. Den sidsnævnte var måske nok både naiv, uselvstændig og i det hele taget umo-

den, men ikke så håbløst ubegavet som især ældre generationer af historikere har beskrevet ham.⁴⁵

Arveprinsen blev ikke undervist i at håndtere statssager, og egentlig havde det nok heller ikke været hensigten. Guldberg var humanist. Kameralvidenskab (statskundskab) blev han med tiden nødt til at sætte sig ind i, men ikke før han startede sin politiske karriere. Hoffet var klar over dette da han blev ansat, og med ansættelsen tilsidesatte man derfor bevidst, at arveprinsen skulle opnå kompetence udi statskundskaben og økonomien. Derfor kan prinsen retfærdigvis ikke klandres for manglende forståelse for statsmandssager og statsstyrelse. Hans undervisningshæfter vidner om en ud-

mærket forståelse for sine forfædres gerninger, og han havde desuden et godt kendskab til seks sprog (dansk, fransk, engelsk, tysk, italiensk og latin).⁴⁶

Siden Struensees indtog havde en regulær kamp foregået om kongens gunst. Struensee forsøgte bevidst at holde enkedronningens kreds på afstand, men etiketten påbød parterne at omgås selskabeligt. Et godt billede af kampen mellem de to partier giver arveprinsen den 13. januar 1772 i sin skrivekalender, hvori han noterede: »*Apartement, og Kongen [var] saa artig mod mig, at det onde Parti blev misnøied og urolig derover*«. ⁴⁷ Det onde parti var naturligvis Struensees kreds og notitsen viser, at konkurrencen om kongen mellem Struensee og hoffet var tydelig for alle. På det tidspunkt var enkedronningens parti dybt involveret i planer om at styrte Struensee. Mere om det senere.

Det var mere end noget andet Struensees tyske væsen, hans magtmisbrug, og endelig hans reformer, der gav Guldberg uvilje mod usurpatoren. Guldberg var gennem sin stilling hos arveprinsen blevet yderligere styrket i sin tro på den enevældige konges ukrænkelighed. Han beskrev selv sit forhold til enevælden som institution således: »*Min hele Siel skiælver, naar jeg ville tænke, at jeg skulle brække Kongen min Embedsed*«. ⁴⁸ Tidligere havde han som enevældens støtte skrevet om »*den lykkelige Regeringsforandring for 100 Aar siden*«. ⁴⁹

Struensee nærrede absolut intet ønske om at lære sig dansk og dermed øge sit kendskab til det danske folk, og den moralske Guldberg så på Struensees affære med dronning Caroline Mathilde med foragt. Af samme årsag er det også klart, at Guldberg ikke kunne acceptere reformer, som påvirkede danskernes sædelige livsførelse. Moralske principper var nemlig en af samfundets grundvolde i Guldbergs

tankeverden. Han har selvfølgelig kendt til kongens sindssyge og hans manglende evne til at regere landet, og han var klar over, at andre måtte overtage majestætens funktioner. Men disse skulle varetages af en kongelig, ikke af en tilfældig tysker som Struensee. De skulle varetages af den, der ifølge Kongeloven var nærmeste arving til tronen. Altså hans elev arveprins Frederik. Til gengæld er der ingen grund til at antage, at Guldberg på nogen som helst måde skulle have følt sig specielt stødt over Struensees fritænkeri, som flere forskere ellers har brugt som en mulig forklaring på hans foragt for kongens livlæge. Som tidligere omtalt havde Guldberg været særdeles aktiv i religiøse debatter, og han havde faktisk nydt diskussionerne om fritænkeriet. Der er ingen tegn på, at han skulle have skiftet mening med hensyn til fritænkere. Det skal også nævnes, at Guldberg var en nær ven af en erklæret fritænkere, August Hennings. Hennings' og Guldbergs brevveksling viser visse steder en sjælden jovial Guldberg, som nok forsøgte at omvende Hennings, men som alligevel erkendte sit nederlag og accepterede Hennings' valg. ⁵⁰

I løbet af sommeren 1771 var deputeret i Danske Kancelli Bolle Villum Luxdorph og historikeren Peter Frederik Suhm hyppige gæster hos Guldberg på Fredensborg. ⁵¹ Da de alle tre havde en interesse i statsstyrelsen, er det kun naturligt, hvis de har diskuteret landets styre. Suhm delte uden tvivl Guldbergs syn på Struensee; det samme har Luxdorph nok også gjort til trods for at han avancerede under Struensees regimente. I det nye testamente, som han den 13. juli 1771 forærede Guldberg, gav han i hvert fald udtryk for problemer i Danmark, da han på latin skrev: »*Jeg giver dette Tegn, som er Troens og Troskabens Fælleseje til min Ven, den kristne Borger Ov. Guldberg, i disse for Fædreland*

det vanskelige Tider«. ⁵² Hvad Luxdorph helt præcist sigtede til kan ikke siges; det behøvede ikke nødvendigvis at være en kritik af landets politik eller økonomi, for det kunne lige så vel være en kritik af fritænkeriet. Alle indicier pegede dog i samme retning: Struensee.

Sammensværgelsen

Utilfredsheden med landets uofficielle leder begrænsede sig dog ikke kun til den lille kreds på Fredensborg Slot. På omtrent samme tid som Guldberg afholdt sine sommermøder, hvor diskussionen nok først og fremmest har været teoretisk, foregik der langt mere handlekraftige møder i København mellem Schack Carl Rantzau-Ascheberg og general Magnus Beringskjold. Disse to mænd, der havde tilhørt kredsen omkring Struensee, forsøgte i sensommeren at vinde tilslutning for deres sag hos betydelige mænd, der af den ene eller anden årsag også var kommet i modvind hos Struensee; deriblandt J.H.E. Bernstorff og A.G. Moltke, der begge bestemt afslog at deltage i konspirationen. ⁵³ Efter dette afslag fra den gamle og anerkendte ministerstand rettedes de sammensvornes opmærksomhed mod hoffet på Fredensborg, hvis to kongelige beboere skulle give det kommende styre den legitimitet hos folket som ellers ikke var mulig at opnå uden folk som netop Bernstorff og Moltke. Det kunne tænkes at de ærgerrige mænd, Rantzau og Beringskjold, havde vægret sig ved at inddrage Juliane Marie og Frederik i sammensværgelsen, da det var åbenlyst, at de og deres kreds ville overtage den egentlige styring af revolutionen, men på den anden side var de på dette tidspunkt umulige at komme udenom. I oktober 1771 modtog Juliane Marie en henvendelse fra konspiratorerne og efter at have diskuteret deres tilbud

med Guldberg, besluttede hun at stille sig i spidsen for sammensværgelsen. ⁵⁴ De havde, som nævnt, årsager nok til at deltage og de personlige og ambitiøse grunde kunne nok sagtens sidestilles med frygten for, at Struensee skulle drive Danmark ud på et sidespor.

Arveprinsens rolle i komplottet beskrev enkedronningen selv ret tydeligt i et brev, hvor hun begyndte lægge planer for sin søn: »*The Almighty*«, skrev hun til ham den 7. oktober 1771, ⁵⁵ »*has choosen [you] to be the instrument by which your brother the king might be fortified on his throne and the subjects have in you an inferior who may plead their causes...* og hun fortsatte: *Should this last be done on the risk of your own repose be not horrified at the danger you should [be] met with*«. ⁵⁶ På trods af enkedronningens noget mangelfulde engelsk kommer meningen tydeligt nok frem. Gud har udvalgt prinsen, som undersåtterne ser op til, til sit instrument og Frederik har klart brug for denne opmuntring, da han var skræmt ved udsigten til den vigtige og centrale rolle, han skulle have både under og efter revolutionen. Dvs. den endelige plan var ikke udarbejdet på dette tidlige tidspunkt, men enkedronningen og dermed også Frederik var parate til at træde ud af deres skyggetilværelse og påtage sig ledelsen i den kommende regering.

Arveprinsen kom altså med i komplottet på sin moders foranledning, hvilket også bekræftes af det eneste vidnesbyrd Guldberg har efterladt sig om den 17. januar: »*Da Fædrelandet, rystet ved Struensees rasende Parti, hvert Øieblik truedes med Undergang, og der hverken mere gjaldt Hensyn til Høie og Lave, tog min Prinds, støttet af sin høie Moders Raad, og opfordret fra alle Sider af patriotiske Borgere, i sin Frygt for Kongen og for Riget, endeligen sin Beslutning, lod 1772, den 17de Januar, hine Personer fængsle i deres*

Fig. 5. Familien Guldberg flyttede i 1773 ind i Prinsens Palæ ved Frederiksholms Kanal (det nuværende Nationalmuseum). Her er den ganske familie blevet forevigtet i appartementssalen under portrætter og skulpturer af den kongelige familie. Efter Guldbergs første kones død i 1763, blev han gift igen i 1769. Brylluppet stod i den prestigefyldte Christiansborg Slotskirke og blandt gæsterne var naturligvis Juliane Marie og Arveprins Frederik. Guldberg og hans hustru fik otte børn (de fem overlevede ham), der alle havde Juliane Marie eller Arveprins Frederik som gudmor eller gudfar. Dermed kunne ingen være i tvivl om Guldbergs indflydelsesrige position (Maleri af William von Haffner, 1782. Privateje).

daarlige Tryghed, og hævdede saaledes Kongens og Fædrelandets Frihed. Deeltagende i hine Begivenheder har jeg følt Guds Styrelse, med Hjertet gjennemtrængt af Glæde over, at han ikke forsmåede mig som et ringe Redskab til at frelse Kongen, den kongelige Familie og Fædrelandet fra hiin Skjændsel Afgrund. Udnævnt til Medlem af den Ret, hvis Hverv det var at undersøge og paadømme disse gruelige Forbrydelser, er det maaske faldet i mit Lod at have ydet mit Fædreland en nyttig Tjeneste; thi alt blev, for saa vidt det var nødvendigt, bragt for Dagens Lys og godtgjorde vor Sags Retfærdighed.⁵⁷

Citatet, der tydeligvis er skrevet efter 1772, støtter altså, at Frederik og hans moder blev tilskyndet udefra til at deltage i sammensværgelsen. Guldberg beskriver sin egen rolle i begiven-

hederne med en utrolig beskedenhed, men på den anden side fremhæver han heller ikke de kongeliges specielt meget. Det kan nok antages, at han ville give Juliane Marie eller arveprinsen æren for planen og sammensværgelsen, hvis dette havde været tilfældet.

Ved indgangen til skæbneåret 1772 var sammensværgelsens personkreds endelig klar. Af vigtige personer udover de allerede nævnte, var de to officerer Køller og Eickstedt kommet til. Netop disse to repræsenterede en væbnet magt indenfor slottets mure.

Hvem der udarbejdede planen, og hvornår, kan ikke dokumenteres på grundlag af det kendte kildemateriale. Guldberg har kendt til dokumenter, som kunne klarlægge begivenhederne, for seks år efter hans fald fra magtens tinder skrev han nemlig til en god ven: »Vanskeligt er det at retfærdiggjøre vis-

se *Acter i Herskabets Historie, uden at visse dokumenter henhørende til den 17. Jan. skulle see Lyset; og dette har ikke kunnet skee og kand ikke skee*«. ⁵⁸ Han vidste altså også, at disse dokumenter (måske) ikke længere eksisterede, og måske havde han selv ladet dem forsvinde, da han senere fik fuldstændig indflydelse på Gehejmearkivet. ⁵⁹ En indikation på, at Guldberg må have spillet en central rolle, og at der var foregået ting, som kunne fremstille hoffet i et dårligt lys.

Det er dog fuldstændig sikkert, at planen først var endelig klar få dage før den 16. januar, som var den dato de sammensvorne havde valgt til at foretage deres magtskifte. Formentlig var det den 12. Januar. Her skrev arveprinsen nemlig i sin kalender: »*Blev det Tilbud os giort, der blev Aarsag til Landets Frelse*«. ⁶⁰ Indholdet og verbets tid viser dog, at det må være blevet nedskrevet efter den 17. januar og der er derfor en mulighed for, at Frederik har lavet en fejldatering. Imidlertid beretter Beringskjold om et møde, som fandt sted den 13. januar og hvor Guldberg deltog som Juliane Maries forlængede arm. ⁶¹

På mødet præsenterede han de fremmødte for enkedronningens plan, og kom dermed til at fremstå som en bestemmende autoritet blandt de sammensvorne. Guldberg fremlagde tre spørgsmål: 1) Struensees og 2) Caroline Mathildes skæbner skulle afgøres: De fremmødte mente samstemmende, at dronningen skulle føres til Hirschholm Slot, men Guldberg skar igennem og sagde, at det var Juliane Maries mening, at Caroline Mathilde skulle føres til Kronborg, mens alle de øvrige skulle sættes i Kastellet. Kronborg havde langt mere karakter af et fængsel, og det var nu klart, at de kongelige ønskede at afskære dronningen fra kongen og ikke mindst, at man ville neutralisere hendes forbindelse med det danske kongehus. 3) De to kongeli-

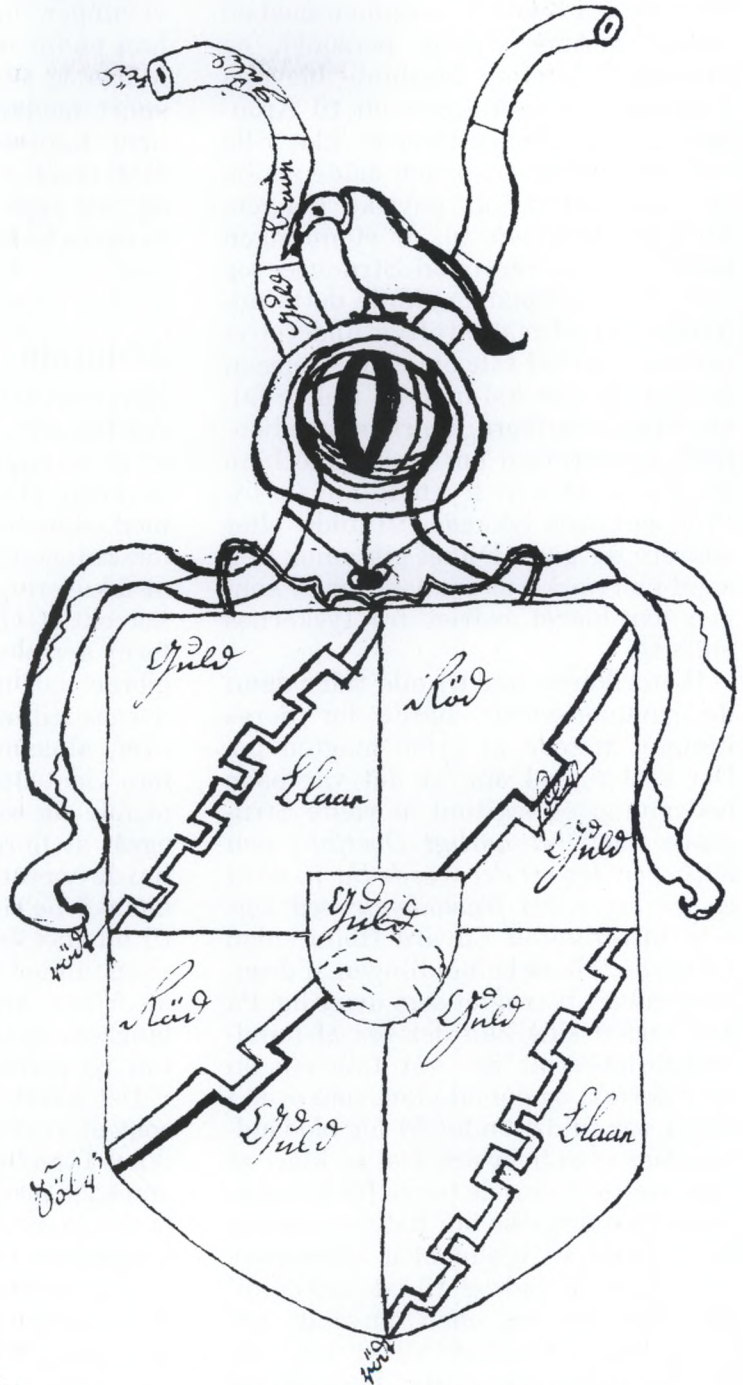
ge børn gav også anledning til diskussion, men man enedes om, at kronprinsen skulle holdes på Christiansborg. Derimod var man i første omgang nærmest ligeglade med, hvad der skulle ske med »*la petite Struensée*«, som man hånende havde døbt den endnu spæde prinsesse Louise Augusta. Altså blev planen udarbejdet den 12. eller 13. januar 1772, og Guldberg havde en væsentlig andel i planlægningen. ⁶²

Revolutionen

Den 16. januar skulle der være bal på slottet, og Struensees parti gav dermed konspiratorerne en oplagt chance for at slå til indenfor murene på et tidspunkt, hvor alle ville være forsamlet. Da de sidste lys var blevet slukket efter ballet, opholdt Guldberg sig i Frederiks gemak sammen med blandt andre arveprinsen og Juliane Marie, ved hvis side han blev natten igennem. ⁶³ Der skulle de blive, indtil de modtog signal om, at de rent militære aktioner var vel overståede. Det var ikke noget ufarligt spil, Guldberg havde indladt sig på; hvis det mislykkedes havde de alene Struensees nåde at håbe på, og Guldberg kunne være sikker på, at han ville blive trukket frem som personen, der havde manipuleret kongens halvbroder og stedmoder til at deltage under den falske anklage, at Struensee ville kongen til livs. Alligevel havde han modigt påtaget sig at smugle de vigtige dokumenter, kongen skulle underskrive, ind på slottet skjult i sin muffe. ⁶⁴

Kuppet forløb fuldstændig efter planen: Omkring kl. 4 om natten gik en lille flok anført af Guldberg, der oplyste slottets vintermørke gange med to lys, til kongens sovegemak, hvor den forskræmte konge underskrev de nødvendige ordrer, der skulle legitimere deres handlinger. Struensee og Brandt

Fig. 6. Efter revolutionen regnede det med udnævnelser og nådesbevisninger.. De nye magthavere måtte erkende, at deres magtgrundlag hvilede på et relativt løst grundlag, og udnævnelser og nådesbevisninger blev derfor en nødvendig stragtegi for at sikre den velstillede del af befolkningens gunst. Guldberg havde dog tidligere argumenteret imod inflationen i udnævnelser, da han mente, at der var en snæver sammenhæng mellem sociale ambitioner og et overforbrug af luksusvarer. Guldberg selv fik ikke de benådninger, som han ellers havde gjort sig fortjent til qua sin centrale rolle i revolutionen. Indfødsretsloven blev et afgørende vendepunkt for ham, og loven blev også den officielle årsag til, at han i 1777 lod sig adle med navnet Høegh-Guldberg med tilbagevirkende kraft fra januar 1772. Hans adling var et kongeligt projekt, idet arveprins Frederik deltog aktivt og tegnede den ny adelsfamilies våbenskjold. På trods af sin status, blev der set ned på Guldberg, og hans adling i 1777 skyldtes delvis egne sociale ambitioner, men også en erkendelse af, at han ikke kunne aftvinge nødvendig respekt og slå igennem politisk uden en adelstitel. Teksten lyder: »Saaledes allernaadigst udkastet af Hans k. Høihed selv og Hans Maiestet til allernaadigst Approbation forelagt, og siden mig til en dyrebar Erindring givet paa Fredensborg d. 12. Oct. 1777. Guldberg«. (Tegning i Rigsarkivet).

Guldbergs allernaadigst indkastet af Hans k. Høihed selv
 og Hans Maiestet til allernaadigst Approbation forelagt, og siden
 mig til en dyrebar Erindring givet paa Fredensborg d. 12. Oct. 1777
 Guldberg

blev smidt i Kastellet sammen med en række mindre vigtige personer, og dronning Caroline Mathilde blev på kongens foranledning sendt til Kronborg, da de sammensvorne ikke ville risikere, at hun på nogen måde skulle få mulighed for at påvirke kongen. Man havde kendt til, at stemningen blandt folket var imod Struensee og som en del af planen skulle dette udnyttes ved, at man kraftigt understregede, at der var tale om en befrielse af kongen. Derfor lod man en række falske breve fabrikere, hvori kongen bøn-faldt arveprinsen om at komme ham til hjælp, da han frygtede for sit liv. Propagandaen lykkedes til fulde, eller snarere for godt. Folket gik amok i en sand hærværksrus i jubel over at kongen var blevet befriet fra tyskernes onde åg.

Historikerne har til alle tider dømt de sammensvorne hårdt for deres lumpne metode at gribe magten på. Der er enighed om, at det var både nødvendigt og legitimt at vælte Struensee, men *»et natligt Overfald paa Folk, der ligger i deres søde Søvn, har i og for sig noget frastødende ved sig«* som historikeren Edvard Holm siden hævdede.⁶⁵ Især behandlingen af dronningen blev betragtet som uværdig. På den anden side kan det ses af handlingsforløbet, at der var tale om en såre perfekt og genial plan, som oven i købet var fuldstændig fri for blodsudgydelser af enhver art. Det er klart at de omtalte fingerede breve fra kongen, hvori han tryglede sin halvbror om at komme sig til hjælp mod Struensee, efterfølgende bidrog til at miskreditere kupmagerne, men omvendt var de et vigtigt redskab til at vise folket de sammensvornes omsorg for kongen.

Overalt i konglomeratstaten var der glæde over revolutionen. De trofaste skulle belønnes og nye riddere og kammerherrer så snart dagens lys. Guldberg derimod, modtog ingen nådesbe-

visninger, men til gengæld knyttede han endnu stærkere bånd til Juliane Marie og Frederik. Disse bånd skulle snart medvirke til at Guldberg gennem kabinetsordrerne opnåede den fuldstændige kontrol over majestæten og hele riget. Men det er en anden og længere historie.

Afslutning

Når man taler om 1700-tallets politiske historie, har der været en tendens til at se Guldberg-tiden, som et tilbageskridt, eller i bedste fald en periode med stagnation. Det er fordi, der i forskningen har været en tendens til at fokusere på økonomisk historie. Og korrekt: Guldberg gjorde intet for at forny den økonomiske politik. Ej heller gjorde han noget for at forbedre bøndernes stilling. Men Guldberg *var* klar over, at samfundet var i forandring; han vidste, at danskerne var begyndt at føle sig som danske. Han erkendte også, at flere af Struensees reformer havde været for vidtrækkende og at danskerne simpelthen ikke var parate til udvidet frihed. Han var f.eks. ikke modstander af censur, men han mente at frihed kunne gradbøjes og at en langsom opblødning var bedre end et hurtigt pennestrøg.

Det traditionelle billede af Guldberg som et reaktionært menneske holder ikke. Tværtimod var han på en række områder progressiv: Han var en af de første, som stod frem på den offentlige arena som rendyrket patriot, og ikke mindst turde han kritisere adelen og de siddende magthavere for deres tilsidesættelse af det danske sprog. Han var dybt religiøs, og det påvirkede hans moralske grundholdning, men han havde også respekt for fritænkere og andre religioner, som byggede på et kristent grundlag.

Historien om Ove Høegh-Guldberg (han adledes i 1777 under dette navn)

er på overfladen et klichefyldt H.C. Andersen-eventyr om den fattige provinsborger, som kommer til magt og ære. Og heri ligger Guldbergs største fortjeneste: Han var netop den første som for alvor brød standsskellene og banede vejen for danske borgerlige til en karriere i statstjenesten. I denne artikel har jeg set nærmere på Guldbergs vej til Christiansborg, og lige så meget som han er et symbol på de borgerliges muligheder, var han også et produkt af sin tid. Han var simpelthen på rette sted på rette tid; men han op søgte det også selv. Historikerne Aage Friis og Edvard Holm har kaldt ham ærgerrig, og det er nok at stramme skruen en tand for meget. Livet igennem var han ambitiøs, men rundsav på albuerne synes han ikke at have haft. Ambitionerne blev forstærket med den overraskende professorudnævnelse i 1760. Han havde vel nok gjort opmærksom på sig selv gennem en række teologiske skrifter, men det må formodes, at han først og fremmest fik stillingen, fordi han havde skabt sig nogle indflydelsesrige kontakter. Uden Sorø Akademi og professorernes censurfrigtagelse havde han heller ikke fået lærestolen ved Juliane Maries hof. Juliane Maries hof blev Guldbergs skæbne og da herskabet blev tilsidesat af Struensee, udfordredes Guldbergs syn på de kongelige. Derfor stillede han sig til rådighed for sammensværgelsen og blev en central person i omstyrtelsen af Struensee.

Guldberg selv beholdt magten over landet indtil 1784, hvor han selv blev styrtet af en ambitiøs kreds ledet af kronprins Frederik og A.P. Bernstorff. Revolutionen i 1784 var langt fra så populær som den 12 år tidligere; der udbrød ingen spontan jubel, og det spillede ind på behandlingen af Guldberg. Han blev ikke offer for en offentlig skueproces. Tværtimod fik han en stilling som Stiftamtmand i Århus, hvor han blev boende indtil sin død i 1808.

Noter:

1. I artiklen bruger jeg navnet Guldberg fremfor Høegh-Guldberg, som han blev adlet med i 1777. Alle Guldbergs samtidige, med enkelte undtagelser, benyttede aldrig Guldbergs fulde navn. For at følge samtidens skik har jeg derfor besluttet at gøre det samme. Selv bekendtskaber, som han gjorde efter 1777, og som altså blev introduceret til ham som adelsmand, henviser til ham som »Guldberg« i deres breve eller memoirer. Når jeg henviser til hans korrespondance efter navneskiftet, benytter jeg dog »Høegh-Guldberg« – naturligvis, for det var jo det navn han underskrev sig med.
2. Bernstorff til Reventlow den 9/11-1773. Aage Friis: Bernstorffske Papirer. Udvalgte Breve og Optegnelser vedrørende Familien Bernstorff i Tiden fra 1732 til 1835 Bd. 2, Kbh. 1913, s. 237
3. Ove Høegh-Guldbergs autobiografi, Høegh-Guldbergs privatarkiv, Rigsarkivet (RA).
4. Med den kongelige forordning af 23/11-1661 blev kongens embedsmænd faktisk ligestillet med adelen.
5. Københavns Universitet: Det teologiske fakultet, Den teologiske embedseksamen. Karakterprotokoller 1707-1754, RA. 18 kandidater opnåede samme resultat som Guldberg, 32 dårligere og 5 bedre.
6. Danske Kancelli: Gratialprotokol fra oktober 1760, 26. oktober 1763, RA. Guldberg søgte i november 1760 om offentligt embede, hvor ovenstående er anført. Selve anbefalingen må formodes bortkommet.
7. Levendsskildring (formentlig affattet af hans søn Christian Høegh-Guldberg), Høegh-Guldbergs privatarkiv, RA.
8. Se også kabinetsordre 9.10.1781 til Tyske Kancelli, Kabinetsordrer 1770-84, RA. Heri blev jødernes ret til praktisere deres tro understreget, så længe de naturligvis overholdt statens love.
9. Bjørn Kornerup: Den danske kirkes Historie bd. 5: Perioden 1746-70, Kbh. 1951, s. 269.
10. K.F. Plesner: Det smagende Selskab, Kbh. 1959, s. 23
11. Alle tre artikler i Dansk Biografisk Leksikon hævder, at Guldberg var med til at danne selskabet, hvilket ikke er korrekt. Først den 23. januar 1766 blev han optaget som medlem. Også Vilhelm Andersen hævder dette i Illustreret dansk Litteraturhistorie Bd. 2: Den danske Litteratur i det attende Aarhundrede, Kbh. 1934, s. 625. Se også Plesner som ovenfor s. 51. Indholdet af Guldbergs prisbe svarelse vil blive i behandlet senere.
12. Ole Feldbæk (red.): Dansk identitetshistorie Bd, I: Fædreland og modersmål 1536-1789, Kbh. 1991.

13. Fra Guldberg til Christian Skeel 30.10.1760. Christian Skeels privatarkiv, RA.
14. Aftrykt i Suhmiana. Eftersamling af Peter Friederich Suhms for en Del tilforn utrykte Småskrifter udigiven efter hans Død som Tillæg til hans i 15 Bind samlede Skrifter, Kbh. 1799, s. 353.
15. Gratia protokol fra 31 octob. 1760-26 octob. 1763, Danske Kancelli, RA.
16. Ove Guldberg: Plinii Lovtale til Trajanum oversat, tillige med en Indledning i den Romerske Statsforfatning, Sorø 1763, s. 12.
17. Sst., s. 11.
18. Jon Erichsen blev senere en god ven af Guldberg, som gav ham stillingen som assessor i Højesteret. Erichsen begik selvmord i 1787.
19. Hans vinderskrift fra Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelses priskonkurrence i udvidet form.
20. Ove Guldberg: Tanker over Miltons Digt og den saa kaldte hellige Poesi, Kbh. 1761, s. 10.
21. Sst., s. 14.
22. Dermed mener jeg ikke, at der var tale om »en magts arrogance«, således som Feldbæk har sagt, Ole Feldbæk som ovenfor anført s. 148
23. Christian Høegh-Guldberg: Et Par Ord om Ove Høegh-Guldberg. Helliget Sandhed og Retfærdighed, Odense 1841, s. 6. Dette er det eneste vidnesbyrd, som jeg har kunnet finde om Guldbergs lektioner på akademiet. Et egentligt lektionskatalog for 1761-64 findes ikke, hverken på Det Kongelige Bibliotek, på skolens bibliotek eller på landsarkivet, og må derfor formodes at være gået tabt under branden i begyndelsen af 1800-tallet.
24. Juliane Maries breve til arveprins Frederik 1761-65, Kongehusets arkiv, Christian 7's arkiv: Arveprins Frederiks brevveksling, RA.
25. Philopatris [Jakob Kr. Bie]: Trende Anmærkninger om de dyre Tider og Handelens Svaghed etc. Kbh. 1770.
26. NN (Ove Guldberg): Philodani Undersøgelse af Philopatris Anmærkninger, Kbh. 1771, s. 11
27. Høegh-Guldberg til Peder Christian Schumacher 17.3.1785, J. O. Bro-Jørgensen (udg.): Ove Høegh Guldbergs og arveprins Frederiks brevveksling med Peder Christian Schumacher 1778-1807, Kbh. 1972, s. 324.
28. Sst., s. 31.
29. Claus Mechlenborg: Ove Høegh-Guldbergs vej til magten 1772-1784, Upubl. speciale i historie fra Københavns Universitet 2001, s. 43ff. Ordensregnen var imidlertid en nødvendig politisk manøvre for at samle støtte til den nye regering.
30. Sst., s. 13.
31. Philodani som anført i note 26, 1771, s. 10.
32. Jens Møller: Dommen over Guldberg, Historie, ny række X, 1, s. 91-109, 1972.
33. Kabinetsordre 6.1.1783 til Kommercekollegiet, Forestillinger og Resolutioner 1782-83, RA.
34. Ove Guldberg: Azan eller den fra Gield udfriede Fyrste. En Fortælling, Kbh. 1771, s. 52.
35. Københavnske Kongl. privil. Adressecontoirs Kritiske Journal No. 5, 1771, s. 33.
36. Sst., no 8, 1771, s. 57.
37. Sst., no 40, 1771, s. 318: »Vi holde det ikke tilbage, her at sige det – som alle vide – at Philodanus er Hr. Etatsraad Guldberg, og Philocosmus Hr. Cancellieraad Martfelt«.
38. Edvard Holm: Danmark-Norges Historie bd. 4, 2. afdeling: Fra den store Nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720-1814), 1902, s. 282. Nogle år tidligere gav Holm dog udtryk for det stik modsatte synspunkt: at det var en værdig kritik!, E. Holm: Nogle Hovedtræk af Trykkefrihedens Historie 1770-1773, Kbh. 1885.
39. NN (Christian Martfelt): Philocosmi Betænkninger over adskillige vigtige politiske Materier i Anledning af Philodani Undersøgelse, meddelte en god Ven paa Landet, Kbh. 1771, s. 17.
40. Se bl.a. Dan Ch. Christensen: Det moderne projekt. Teknik og Kultur i Danmark-Norge 1750-(1814)-1850, Viborg 1996, s. 53-97. Forfatteren tegner dog et noget unuanceret billede af Martfelt som fysokrat. Det kunne have været modificeret en del, hvis Christensen f.eks. havde inddraget Martfelts forslag til en overdådighedslovgivning. Disse var nemlig udpræget merkantilistiske, se Kommercekollegiet, Danske Sekretariat: Efterladte Embedspapirer. Etatsraad Martfelts Papirer, RA.
41. NN (Christian Martfelt): Philocosmi Brev til Philodanus som Svar paa hans Tanker over Philocosmi Betænkninger, Kbh. 1771, s. 15.
42. Fra Ove Guldberg til Terkel Klevenfelt den 29. august 1771, Kgl. Bib. NKS 2018 4 d.
43. Werlauffs arkiv i kgl. Bib. Pakke 23. På papirerne er påskrevet: »Dette er fundet blandt Grev Struensees papirer«. Udover Guldberg er en række andre akademikere som Suhm, Rothe og Sporon blevet karakteriseret. Der til kommer en lignende karakteristik af allerede ansatte personer i centraladministrationen, bl.a. Aagaard og Carstens. Det fremgår ikke tydeligt, hvornår Struensee lavede sin karakteristik af Guldberg.
44. Edvard Holm som anført i note 38, s. 335-338.
45. I særdeleshed i de anførte værker af Edvard Holm, men også Aage Friis: Andreas Peter Bernstorff og Ove Høegh Guldberg. Bidrag til den Guldbergske tids historie (1772-1780), Kbh 1899.

46. Kongehusets arkiv: Christian 7.'s arkiv, Arveprinsens egenhændige optegnelser og brevveksling, RA.
47. Arveprins Frederiks Skrivekalender for 1772 i Kongehusets arkiv: Frederiks 6.'s arkiv, Caroline Mathildes historie, RA.
48. Ove Høegh-Guldberg til Schumacher 15.9. 1789, J. O. Bro-Jørgensen (udg.): Ove Høegh Guldbergs og arveprins Frederiks brevveksling med Peder Christian Schumacher 1778-1807, Kbh. 1972, s. 463.
49. Ove Guldberg som anført i note 34, s. 52.
50. Brevvekslingen findes i privatarkiv nr. 5608, RA.
51. Se flere steder i Luxdorps dagbøger gennem denne sommer. Se noten nedenfor.
52. Originalteksten lyder: »Amico | Christiano et Civi | Ov. Guldberg | Hanc | Communis fidei et fidelitatis | Tesseram | Patriai tempore iniquo | tradit | B. W. Luxdorph | Ni-artherum d. 14. Julii 1771,« Luxdorps privatarkiv nr. 5916, pakke III: Luxdorps dagbøger for 1771, RA.
53. Edvard Holm som anført i note 38, s. 331.
54. Jacob Henric Schous beretning findes hos Frederik Schiern (udg.): Bidrag til Oplysning af Katastrophen den 17de Januar 1772, Historisk Tidsskrift 4, II, 1870-72, s. 679-840.
55. Enkedronningen og hendes søn havde om sommeren samme år modtaget engelskundervisning, og for at holde det vedlige korresponderede de på sproget; i hvert fald året ud.
56. Kongehusets arkiv: Christian 7.'s arkiv, arveprins Frederiks brevveksling: Juliane Marie til arveprins Frederik den 7. oktober 1771, RA. Det er i øvrigt meget uklart i den hidtidige forskning, hvornår de kongelige blev inddraget i sammensværgelsen. Det omtalte brev, som ikke er blevet brugt tidligere, løser dette problem endegyldigt.
57. Frederik Schiern som anført i note 54, s. 710-11. Teksten er af udgiveren oversat fra latin. Schiern meddeler at eksemplaret var i privateje, hvilket formentlig stadig er tilfældet. Det fremgår for øvrigt heller ikke hvornår, Guldberg har nedskrevet teksten.
58. Ove Høegh-Guldberg til Schumacher 18.2. 1790, J. O. Bro-Jørgensen som ovenfor anført s. 472.
59. Kabinettsordre 9.8.1780 til Danske Kancelli, RA.
60. Kongehusets arkiv: Frederiks 6.'s arkiv, papirer vedrørende kongens moder. Nr. 44: Arveprins Frederiks Skrivekalender for 1772, og Samlinger til Caroline Mathildes historie, RA. Ordet tilbud, mener jeg, skal læses i samme betydning som »plan« og ikke som om det er første gang de kongelige blev inddraget i konspirationen som det ellers er blevet hævdet af først Ludvig Koch: Hvorledes Sammensværgelsen mod Struensee kom i Stand, Museum. Tidsskrift for Historie og Geografi II, 1891, s. 1-22; Anne Riising: Schack Carl Rantzau-Aschebergs forhold til J. F. Struensee, Jyske Samlinger, II, s. 195-245, 1952-54 og senest af Casper Syskind: Sammensværgelsesplanerne mod Struensee 1771-1772, unpubl. speciale i historie fra Københavns Universitet 1972.
61. Johan von Bülow's arkiv i Sorø Akademis bibliotek, kasse XXI: Skrivelser, omhandlede Magnus Beringskjold.
62. Carl, prins af Hessen: Prins Carl af Hessens optegnelser (1774-1784), Kristiania 1893, støtter også dette, se s. 72.
63. Harald Langberg: Dødens teater. Revolutionen 1772, Kbh. 1971, s. 28.
64. Gazette de leiden, Numero X. Afskrift i håndskriftsamlingen IV, Danmark-Norges historie 1772-84 Pakke N 1-11 & N 18-19, RA.
65. Edvard Holm som anført i note 38 s. 348.